

OSMANLI'DA NEFİR-İ ÂMM UYGULAMASININ ERKEN DÖNEM ÖRNEKLERİ VE TOPLUMSAL DİNAMİZME YANSIMASI*

MURAT TUĞLUCA**

Giriş

Osmanlı tarihçiliğinde son yıllarda ordu ve savaş konularına ilgi oldukça artmıştır.¹ Çalışmalar ağırlıklı olarak klasik dönem ve XIX. yüzyıla odaklanmaktadır. Klasik dönem Osmanlı ordusu ile ilgili yapılan çalışmalarda sefer organizasyonu ve savaş teknolojisi üzerinde yoğunlaşılırken² XIX. yüzyıl ile ilgili çalışmalarda Osmanlı ordusunda yaşanan modernleşme ve zorunlu askerliğe geçiş süreci ele alınmaktadır.³

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen SOBAG 114K903 numaralı ve “Devlet-Toplum İlişkileri Bağlamında Osmanlı'da Nefir-i Âmm Uygulaması (17. Yüzyıl Sonu ile 19. Yüzyılın İlk Yarısı)” başlıklı projenin bir çıktısı olarak hazırlanmıştır. Yazar maddi katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkürlerini beyan eder.

** Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE, mtugluca@ahievran.edu.tr

¹ Osmanlı askerî tarihiyle ilgili bir literatür çalışması için bkz. Kahraman Şakul, “Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, *TALİD*, c. 1/ sy. 2 (2003), ss. 529-571. Ayrıca Osmanlı askerî tarih yazıcılığıyla ilgili metodolojik yaklaşımları sergileyen son zamanlarda derlenmiş iki eser, askerî tarih çalışmalarına yön vermesi açısından oldukça değerli gözükmetedir: Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012. Kahraman Şakul, *Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

² Konuyla ilgili şu eserlere bakılabilir: Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007; Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006. Ayrıca dünyanın önde gelen Osmanlı askerî tarih uzmanı Gábor Ágoston'un konuyla ilgili birçok çalışması Türkiye'de iki kitap altında derlenmiştir: *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012; *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. ve haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013. Ayrıca bkz. Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kımamişe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

³ Bu çalışmaların bazıları şu şekilde sıralanabilir: Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009. Tobias Heintzmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009; Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2009.

Osmanlı ordusuyla ilgili son dönemlerdeki bu ilgiyi erken dönem Osmanlı ordusu için görememekteyiz. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesi bağlamında dönemin askerî teşkilatlanmasıyla ve temel askerî kurumların kökenleriyle ilgili önemli çalışmalar kaleme alınmıştır.⁴ Bu konudaki birçok çalışmaya ilham kaynağı olan Wittek'in "gazi devlet tezi", Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili tartışmaların odağında yer almıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nin kısa sürede geniş topraklarda hüküm süren bir imparatorluğa dönüşmesinde bu fetihçi gaza anlayışının yattığı iddiası, sonraki birçok tarihçi için önemli bir tartışma alanı yaratmıştır.⁶ Gaza konulu çalışmalarda; ahalinin kişisel beklentilerini karşılamak suretiyle cihada katılımlarının teşvik edilmesi yeterince önemsenmemiştir.⁷ Bu çalışmada üzerinde durulacak meselelerden birisi bu konudur. Gaza anlayışı, İslam'ın temel kavramlarından olan cihadın sınır boylarındaki bir ürünü olarak nitelendirilebilir.⁸ Sınır boylarında Müslüman olmayanlara karşı yürütülen *kutsal savaş*⁹ ifade eden gaza, cihat anlayışının saldırı boyutunu temsil ederken;

⁴ Bazısı şu şekilde sıralanabilir: Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 443-472; Gyula Kaldy-Nagy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 397-406. Gyula Kaldy-Nagy, "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. XXXI/ sy. 2 (1977), ss. 147-183. Erişim: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/23682672?uid=3739192&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&id=21104456928707> (13.08.2014); Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990. Yaya ve müsellem için ayrıca bkz. Gyula Kaldy-Nagy, "The Conscriptio of Müsellem and Yaya Corps in 1540", *Hungaro-Turcica Studies in Honour of Julius Németh*, ed. G. Kaldy-Nagy, Lorand Eötvös University, Budapest 1976, ss. 275-281. Ayrıca şu çalışmaların bir bölümü kuruluş dönemi Osmanlı ordusu ile ilgilidir: Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 329-370; Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Yay. İstanbul 2014, s. 1-53.

⁵ Wittek, Osmanlı'nın kuruluşuyla ilgili tezini malum olduğu üzere ilk dönem gaza ruhuna bağlamıştır. Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul-Ankara 1984.

⁶ Bazısı şu şekilde sıralanabilir: Colin Imber, "Osman Gazi Efsanesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. Elizabeth Alizabath A. Zachariadou, İstanbul 2000, ss. 68-77; Ronald C. Jennings, "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 429-442; Feridun M. Emecen, "Gazâya Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2010, ss. 75-85; Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

⁷ Kişisel beklentilerin gazadaki önemine vurgu yapan geç dönemle ilgili bir çalışma için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII/ sy. 1 (Temmuz 2012), ss. 79-100. Erişim: http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXVII-1_2012/TIDXXVII-2012-05.pdf (05.01.2015).

⁸ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Cep Kitapları, çev. Ünsal Oskay, İstanbul 1997, s. 90.

⁹ "Genel olarak, İslam dünyasında insanların cylemelerinin kutsanmışlığı İslam'ın hiç kabul etmediği, yapmadığı bir şeydir. Özellikle 'kutsal' sıfatı ile 'savaş' sözcüğünün bir tamlama olarak kullanılması klasik

çalışmanın konusu olan nefir-i âmm uygulaması savunmaya dönük boyutunu temsil etmektedir. Erken dönemde Osmanlı orduları ekseriyetle saldıran taraf olmuş ve nadiren savunma savaşı vermiştir. Savunma savaşları Haçlı ittifakları gündeme geldiğinde söz konusu olmuştur. Haçlı orduları, Osmanlı ordusundan genellikle sayıca fazlaydı. Balkan Devletleri, İstanbul'un fethine kadar Osmanlılara karşı bir kısmının içerisinde Haçlıların da olduğu altı büyük ittifak teşkil etmişlerdir. Bu ittifaklar neticesinde Sırp sındığı (1364), Kosova (1389), Niğbolu (1396), İzladi (1443), Varna (1444) ve II. Kosova (1448) savaşları gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, tespit edilebildiği kadarıyla bu ittifaklardan üçüne karşı İslam hukukunun bir gereği olarak cihat ilan etmiş ve nefir-i âmm yöntemiyle ahalden gücü/kuvveti yetenleri sefere sürmüştür. Bunlardan ilki Niğbolu Savaşı'dır.¹⁰ Ardından bir dizi haçlı seferi olan İzladi ve Varna Savaşlarında nefir-i âmm ilan edilmiştir.¹¹ Çalışmada Osmanlıların mevzubahis haçlı seferlerine karşı gerçekleştirdiği nefir-i âmm uygulamasının teorik, askerî ve toplumsal arka planı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Konu ele alınırken nefir-i âmm ile ilgili bazı problemlerin çözümü amaçlanmaktadır. Osmanlı tarihçiliğinde nefir-i âmm mevzuuna bazı çalışmalarda değinilmiş olunmasına rağmen bu uygulamanın hukuki boyutu ve uygulama biçimleri yeteri derecede incelenmemiştir. Dolayısıyla Osmanlıların nefir-i âmm ilan etme süreçleri, askerî, hukuki ve dini gerekçeleri ile uygulamaları tam olarak ortaya konmuş değildir. Bu sebeple çalışmanın ilk problemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Konuya giriş bağlamında çalışmanın bu ilk problematiğini nefir-i âmm konusunun fihhi boyutu ve teorik çerçevesini ortaya koymak.

Nefir-i âmm ilanlarının muhatabı olan ahalinin ilanlara karşı tepkisi, bu çalışmanın ikinci problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeyhülislam fetvasıyla yahut ulema görüşüyle dini bir vecibe haline gelen nefir-i âmm ilanında dini argümanların kullanımı ile bunların ahali ve asker toplanması üzerine etkisi, üzerinde durulması gereken önemli bir mesele olarak görülmektedir. Devlet yetkililerinin asker sürme gayretleri, orduya katılımlar, dini yaptırımların dışında motive edici başkaca vaatler ve bu çabaların ahalinin katılımına tesiri problematiğin çözümüne yardımcı olacak diğer sorunlar olacaktır.

Çalışmanın üçüncü problematiği, sefere sürülen nefir-i âmm askerinin toplumsal statüsü ile savaşlardaki/ordudaki konumları ile ilgilidir. Bilindiği üzere reaya statüsün-

İslam metinlerinde hiç olmamıştır. Bu tamlamanın modern Arapçada kullanılmaya başlanması son zamanlarda, dışarıdan gelen etkilerle olmuştur. 'Kutsal savaş' diye bir çeviri tamlama yapmak bir dereceye kadar çarpıtma olur. Şeriatı Allah'ın emrettiği bir savaş olarak sözü edilen bir kutsal savaş anlayışı vardır. Bu hükümden kullanılan terim, düz anlamıyla 'cehdetmek', 'gayret göstermek', 'mücadele etmek' diyebileceğimiz 'cihad' sözcüğüdür." Lewis, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰ İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihîşt*, cilt 2, haz: Mehmet Karataş ve diğerleri, BETAV, Ankara 2008, s. 79.

¹¹ *Gazavat-ı Sultân Muvâd b. Mehmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavatnâme*, haz. Halil İnalçık ve Mevlud Oğuz, TTK, Ankara 1989, s. 30, 50.

deki ahali, çeşitli yollarla askerî statüye geçmenin yollarını bulmuştur. Bunun en kestirme yolu savaşlardı.¹² Bu bağlamda çalışmada, nefir-i âmm yoluyla sefere sürülenlerin toplumsal statülerine bakılacak; ayrıca uygulamanın askerî statüye geçiş için bir kapı aralığı olarak kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulacaktır.

1. Uygulamanın Teorik Çerçevesi

Nefir-i âmm, düşman saldırısına karşı koymak maksadıyla ahalinin cepheye sürülmesi, günümüzdeki anlamıyla bir nevi seferberlik olarak nitelendirilebilir. “Nefir-i âmm” terkindeki “nefir” kelimesine Firûzâbâdî’nin *Okyanus*’unda; “bir husus için birden girmek” anlamı verilmiştir. Kelimenin kökünü oluşturan “nefir” kelimesi ise “dağılmak”, “gâlib olmak”, “huccâc Minâ’dan ürkmüş koyun sürüsü gibi boşanıp Mekke canibine revân olmak” ve “şol kavm ve cemâ’ate denir ki bir adama bir hâdise ‘âرز olsa bi’l-cümle onunla güdip ve harb ve kutâl husûsunda birbirini evlerinde komayub sürüb götürür olalar” anlamlarına gelmektedir.¹³ Nefir, *Kamûs-ı Türkî*’de iki anlama gelmektedir. Birincisi “cemaat”, ikincisi ise “asker toplanması için çalınan ve büyük bir boynuzdan yapılmış boru”dur.¹⁴ Bu boru ayrıca üflemeli bir çalgı olarak Osmanlı mehter bölümünde de kullanılmıştır.¹⁵ “Âmm” ise umumî anlamına gelmektedir. Bu anlamlardan mülhem olarak “nefir-i âmm” teriminin tüm ahalinin savaşa çağırılması/sürülmesi anlamıyla türediği açıktır. İki kelimenin terkinde oluşan “nefir-i âmm” terimi, sözlüklerde genelde aynı anlamı ifade etmiştir. Şemsettin Sami’ye göre nefir-i âmm; “düşmanla harp için umûm halkdan teşkil olunan asker”, “ale’l-‘acele ahâliden toplanulan gayr-ı muntazam asker” ve “başbozuk” anlamlarına gelmektedir.¹⁶ *Turkish and English Lexicon*’da ise genel savunma için savaşabilecek herkesin askere alınması olarak ifade edilmektedir.¹⁷ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nde nefir-i âmm, “harp muntakasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi” olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Daha geniş anlamda ise nefir-i âmmi, halktan toplanan milis kuvveti olarak tanımlamak mümkündür.¹⁹

¹² Reayanın askerî statüye geçişinde kullandığı kanallar için bkz. Pál Fodor, “Making a Living on the Frontiers Volunteers in the Sixteenth-Century Ottoman Army”, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in the Central Europe the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. G. David and P. Fodor, Brill Leiden/Boston/Köln 2000, ss. 229-263.

¹³ Muhammad ibn Yakub el-Firuzabadi, *El-Okyânûsü’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhîr Kâmûsü’l-Muhîr Tercümesi*, Mütercim: Asum Efendi, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c. III, İstanbul 2014, s. 2379.

¹⁴ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, 1989, s. 1467.

¹⁵ F. Müge Göçek, “Nefir”, *EF*, c. VIII, Leiden, 1995, s. 3.

¹⁶ Şemsettin Sami, 1989, s. 924, 925, 1467.

¹⁷ James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 2095.

¹⁸ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB, Ankara 1993, s. 672. Baykal da nefir-i âmmi savaş bölgesindeki tüm ahalinin topyekûn savaşa çağırılması şeklinde tanımlamıştır. Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara 1974, s. 142.

¹⁹ Gábor Ágoston, “Savaş (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 199.

Nefir-i âmm teriminin İslam literatüründe ilk olarak kullanımına XII. yüzyılda rastlanır. Heinzelmann'ın aktardığına göre Kadıhan adıyla bilinen Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özkendi el-Fergani (ö. 1196) bu terkibi, “el-Fetavâ'l-Haniyye” adıyla bilinen eserinde kullanmıştır. Burada terimi Fergani, yukarıda verilen anlama uygun bir şekilde; ancak cihadın farzıyetinin derecesine göre ahalinin sefere sürülmesi amacıyla kullanmıştır. Buna göre İslam toplumu savunma halindeyken yani cihat farz-ı ayn hale geldiğinde ahalinin sefere sürülmesi nefir-i âmm olarak adlandırılmıştır.²⁰ Ancak nefir-i âmm teriminin sadece istilâhî manası çerçevesinde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı ve Osmanlı öncesi yazınında ve uygulamasında nefir-i âmm, geniş bir anlamla savaş bölgesi ahalinin sefere sürülmesi olarak algılanmıştır. Bu uygulamanın doğrudan cihat ile bir bağ kurma kaygısıyla izah edilmediği anlaşılmaktadır. Mesela Cüveyni terimi, ahalinin sefere sürülmesi anlamında kullanmış, ancak bunu cihat bağlamında ele almamıştır. Cüveyni, Cengiz Han'ın nefir-i âmm sureti ile topladığı binlerce adamla asıl ordusunun Semerkand üzerine yürüdüğünü söylemiştir.²¹ Terimin cihat anlamı dışında kullanımını Osmanlılarda da görmek mümkündür. Osmanlı yazınında da herhangi bir devletin (Müslüman yahut gayrimüslim) ahalden asker toplayarak ordu kurmasına nefir-i âmm denilmiştir. Özellikle Haçlı Seferlerinde Hıristiyan ahalinin Müslümanlar üzerine sürülmesi, nefir-i âmm olarak nitelendirilmiştir.²² Mesela II. Murad'ın oğlu II. Mehmed lehine tahtan ayrılmasını fırsat bilen Macar kralı ve müttefiklerinin 1444 yılında halktan ordu toplaması, Solakzade Mehmed Efendi tarafından nefir-i âmm olarak adlandırılmıştır.²³ Konu, Neşri'de de aynı anlamıyla şu şekilde ele alınmaktadır: “*Sultan Murad'a eyitdiler: Sultanum! Belgrad'tan geçen kâfirun haddi vü hasrı yok, üşde geçeyorur. Şöyle oldı kim, nefir-i âmm iduğna hükm olundı.*”²⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi nefir-i âmmın batıda uygulanışının bir başka yönünü vurgulamaktadır. O, askerlerin eşleri ve çocuklarıyla orduya katılmasını şu şekilde belirtir: “*küffar-ı bî-dînlerün taburları içinde alayları ile topları yanlarıncı gelüp ve avrat u oğlanları nefir-i âmm olup topları orduya gelirdü.*”²⁵ Osmanlı yazınında nefir-i âmm kavramı, isyan maksadıyla da kullanılmıştır. Buna göre yeniçerilerin toplanarak isyan etmesi bazı kroniklerde, “nefir-i âmm suretiyle” isyan olarak ifade edilmektedir.²⁶

²⁰ Heinzelmann, *a.g.e.*, s. 28, 289.

²¹ Ayrıca Semerkand'ı ele geçirdikten sonra kılıçtan geçirilen binlerce insandan sonra sağ kalan halk sayılmıştır. Bunların 30 bini bağışlanmış, gençlerden ve orta yaşlılardan 30 bin kişi de nefir-i âmm suretiyle orduya ilhak edilmiştir. Ata Melik Alaüddin-i Cüveynî, *Tarih-i Cühanküşa Tercümesi*, cilt I, çev. T. Okbatan, TTK, Ankara 1938, s. 73, 76.

²² *Gazavatnâme*, s. 30, 40, 50.

²³ Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 236.

²⁴ Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-14859)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 299.

²⁵ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, c. I, haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara 2003, s. 162.

²⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihinde bir isyan biçimi olarak kullanılmıştı. Kira adlı bir Yahudi kadının İstanbul'da sebep olduğu isyanda kapı kullarının ayaklanması, nefir-i âmm terimiyle ifade

Osmanlı'da nefir-i âmm yoluyla ahalinin sefere sürülmesi meselesi, genel olarak cihadın fıkhıdaki hükümleri çerçevesinde ele alınır. Cihat, temelde iki gaye için gerçekleştirilir: 1) gayrimüslimler üzerine yürütülen kutsal savaşı gerçekleştirmek ve 2) gayrimüslimlerin Müslüman topraklarına saldırısına karşı savunma yapmak.²⁷ Ahalinin sefere sürülmesinin hukuki gerekçeleri bu çerçeve içerisinde aranmalıdır. İslam, Müslümanlar üzerine cihat konusunda çeşitli derecelerde olmak üzere bir takım sorumluluklar yükleyerek çağrıda bulunmuştur. Yani fıkıh cihada katılma zorunluluğunu, şartlar çerçevesinde derecelendirerek belirlemiştir. Cihadın farziyet derecesi fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde ele alınır. Bu kitaplardan birisi de İbrahim el-Halebi'nin (ö. 1549) "Mülteka'l-Abhur" adlı eseridir. Bu eser Osmanlılarda Türkçe "Mevkufat" adıyla şerh edilmiş ve döneminde en çok başvurulan fıkıh eserlerinden birisi haline gelmiştir.²⁸ *Mevkufat*'ta cihadın tarifi ve farziyet derecesi sarıh bir şekilde izah edilmektedir. Buna göre cihat, insanları İslam'a davet etmek ve bu daveti kabulden çekinenlerle savaşmak anlamına gelmektedir. İslam'ın ilk ortaya çıkışından itibaren cihadın Müslümanlar üzerindeki farziyet durumu zamanla değişmiştir. Cihadın tanımı yapılırken başta ifade edildiği üzere insanları İslam'a davet etmek cihat olarak nitelendirilmiştir. Buna bağlı bir şekilde Hz. Peygamber'e insanlara olan davetinde güzel sözle (*tarik-i müstahsene*) davet etmesi emredilmiştir. Ancak sonraki ayetlerde dil biraz sertleşmiş ve savaş zaruri hale gelmiştir. Tevbe 5. ayette müşriklarla haram aylar dışında cihat emredilmiştir.²⁹ Bakara 193. ayetle de zaman ve mekân sınırlandırması yapılmaksızın müşriklarla savaş emri verilmiştir.³⁰ Bu ayetler doğrultusunda cihadın/savaşın hukuki yaptırımı farz görünmektedir. Ancak ıstılahta *farz-ı kifaye* denilen ve bir kısım Müslüman tarafından yerine getirildiğinde diğer Müslümanlar üzerinden sorumluluğun kalktığı türden bir farziyet derecesi daha bulunmaktadır. Bu durumda eğer bütün Müslümanlar cihadi bırakırsa o zaman herkes günahkâr olur. Ancak bir kısım Müslüman tarafından bu vecibe yerine getirilirse diğerleri üzerinden bu sorumluluk kalkar. Bu farziyet, cenaze namazı ve selama cevap verme uygulamalarında olduğu gibidir. Fıkıh, kimlerin cihatla mükellef olmadığını da belirlemiştir. Mesela küçük çocuğa cihat farz değildir. Kadın ve köle üzerinde de cihat vacip değildir. "*Zira hatunun zevcinin hizmetine iştigâli ve abdin mevlâsının hizmetine iştigâli hakk-ı şer' üzerine mukaddemdir.*" Acizler üzerine de cihat vacip

edilmiştir: "İtüfak, gulüv-i âmm üzere feryadlar olur ve kapı-kullarının nefir-i âmm makâmında fesada ba'is reca ederler" *Topçular Kâtibi*, s. 273; Bir başka yeniçeri isyanında da nefir-i âmm, isyanla birlikte ifade bulunmuştur: "bir alay güruh yeniçeriden ve bölükden nefir-i âmm olur" *Topçular Kâtibi*, c. II, s. 877.

²⁷ Kaldy-Nagy, "Kutsal Savaş", s. 398.

²⁸ Heinzalmann, *a.g.e.*, s. 22; M. Akif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXIV, İstanbul 2004, s. 40. Bu eser hakkında bilgi için bkz. Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *DİA*, c. XXXI, s. 549.

²⁹ "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları gözetleyin." *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, Tevbe 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 204.

³⁰ "Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır." *Kur'an*, Bakara 193, s. 37.

değildir. Ancak, düşman Müslüman toplum üzerine hücum eder de düşmanın üstün gelme tehdidi mevcut bulunursa; cihadın farziyet derecesinde bir değişim meydana gelir. Artık cihat etmenin hükmü “*farz-ı ayn*”dır. Bu durumda “*hatun zevcin[den] izinsiz abd mevlâsın[dan] izinsiz cihâda çıkar.*” Cihat etmek, namaz ve oruç gibi farz-ı ayn haline gelmiştir. Farz-ı aynı yerine getirmek için herhangi bir kişiden izin almaya lüzum yoktur. Çünkü farz-ı ayn kul hakkından önce gelir.³¹

Bu durumu genel bir çerçevede toparlarsak cihat, bazı âlimlere göre düşman saldırısından önce nafîle; düşmanlar saldırdıktan sonra farz-ı ayndır. Âlimlerin çoğu ise cihadın her halde farz olduğu fetvasını vermişlerdir. Onlara ve genel kabule göre cihat, düşmanın saldırısından önce farz-ı kifaye; saldırısından sonra ise farz-ı ayndır.³² Bu görüşler çerçevesinde savaşın farziyet durumu üzerinde durduktan sonra konunun nefir-i âmm ile olan bağına geçebiliriz. Cihadın farziyet derecesi nefir-i âmm uygulaması ile doğrudan ilgilidir. Konu fetva kitaplarında açıklanmaktadır. Buna göre nefir, bir belde bulunan Müslüman halkın canına, malına, çoluk ve çocuğuna düşmanın saldırmak üzere gelmekte olduğunun bildirilmesidir. Böyle bir haber ulaşıncı bölgede bulunan ve cihada gücü yeten herkese cihat farz olur.³³ Bu durumda bölgedeki her Müslüman’ın hükümdar tarafından silah kuşanıp cihada çağrılmasına nefir-i âmm denir.³⁴ Burada önemli olan husus, bir İslam beldesine düşman askerinin hücum etmesi ve bu düşmanın hal-i hazırdaki görevli (muvazzaf) askerle defedilemeyeceğine inanılmasıdır. Nefir-i âmm ilanının dairesi ihtiyaca göre genişleyebilir ve gerekirse umumi bir seferberlik haline gelebilir.³⁵ İlanla birlikte savaşa katılmak artık Müslüman olmanın gereği haline gelmiştir. Heinzelmann’ın ifadesiyle Müslüman topluma ait olma ile askerlik hizmetini yerine getirme yükümlülüğü arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.³⁶ Bu zorunluluk, devletin ahaliyi cepheye sürmesi için önemli bir gerekçe ve hukuki/şer’î bir dayanak olarak gözükmektedir. Osmanlı Devleti bu tür durumlarda nefir-i âmm ile cihadın farz olma argümanlarını kullanmıştır. Osmanlılar bunu, cihadın farz-ı ayn hale geldiği kararını, ulemeden bir görüş³⁷ veya şeyhülislamdan bir fetva³⁸ almak suretiyle güçleştirmiştir.

³¹ Mehmed b. Mehmed Mevkûfâtü, *Şerh-i Mütlekâl-Ebhur*, 06 Mil Yz A 5217/1, t.y. v. 424a, 424b.

³² Ahmet Yaman, “Savaş”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 192; Halil İnalıcık, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.77; Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş, İstanbul 1999, s. 69, 70.

³³ *Fetâvâ-yı Hindîyye (Fetâvâ-yı Alemgirîyye)*, çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, t.y. s. 138.

³⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 88.

³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve İstihlak-ı Fikhiye Kamusu*, c. III, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, s. 348.

³⁶ Heinzelmann, *a.g.e.*, s. 14; Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, s. 88.

³⁷ Nefir-i âmmın uygulandığı ilk örneklerden birisi olan 1443 İzladi ve 1444 Varna Savaşlarında ulema görüşüne başvurulmuştur. *Gazavatnâme*, s. 50, 51.

³⁸ Klasik dönemde devletin hemen tüm önemli icraatlarında olduğu gibi nefir-i âmm da fetva ile ilan edilmiştir. Mesela XVII. yüzyılın sonunda II. Viyana Kuşatması ardından Kutsal İttifak Ordularına

Osmanlı tarihinde nefir-i âmm uygulaması sadece düşman istilasıyla sınırlı tutulmamıştır. Eşkıya definde ve isyanları bastırmada da başvurulan bir yöntem olmuştur. Dolayısıyla nefir-i âmmın kimi zaman devletin dış tehdide karşı savunmasında, kimi zaman iç güvenliğin sağlanmasında kullanıldığı görülmektedir. İster savunma amaçlı, ister güvenlik amaçlı olsun nefir-i âmm çağrısının temel nedeni, erken modern dönem ordularının genel problemi olan asker ihtiyacının karşılanmasında yaşanan güçlüklerdi. Bu problem Osmanlı'ya has bir durum değildi ve özellikle Avrupalı çağdaşlarının sıklıkla karşılaştığı sorunlardandı.³⁹

2. Erken Dönem Nefir-i Âmm Uygulamaları

XIII. yüzyılın sonunda bir beylik statüsüyle kurulan Osmanlı Devleti, I. Bayezid devrine gelindiğinde (1389-1402) yarı-feodal bir devletten geleneksel kurumlarıyla gerçek bir İslâmî saltanata geçmeye başlamıştır.⁴⁰ Devletin bu süreçte teşkilatlanması çerçevesinde defter tutma geleneği ve dolayısıyla tımar sistemiyle asker havuzu oluşturulmaya başlanmıştır. Osmanlıların bu yüzyılı boyunca padişahların asker rezervini sipahi birlikleri oluşturmaktaydı. Siphahilerin gerçekleştirdikleri askerlik hizmetinde maaşlarına karşılık gelmek üzere kendilerine tımar verilmekteydi. Tımar, devlete ödemesi gereken verginin kullanım hakkının sipahiye verilmesi şeklinde uygulanmıştır. Ahalinin devlete ödemekle yükümlü olduğu vergi, sipahiler tarafından toplanıyordu. Sipahiler, sürekli hazır durumda bulunan birlikler değildi. Sadece savaş zamanlarında orduya katılmaları istenirdi. Siphahinin tımar ünitesinden elde ettiği gelirin büyüklüğüne göre belli miktarda atlı askeri (cebelü) yetiştirip seferberlik zamanında onlarla orduya katılması gerekirdi.⁴¹ XIV. yüzyılın sonunda uçlarda kuvvetlenen merkezkaç eğilimlere karşı bir denge unsuru olarak yeniçeri ocağı kurulmuştur.⁴² Yeniçeri ocağına alınan askerler, Hristiyan tebaanın erkek çocuklarının devşirme yöntemiyle alınıp askerî eğitimden geçirilmesiyle temin edilmekteydi. Bunlar kul kökenli oluşlarıyla padişaha diğer askerî birliklerden daha fazla sadakatle yetiştirilmiş ve bağlanmış birlikler-

karşı yürütülen savaşlarda nefir âmm ilan etmek için fetvaya başvurulmuştur. Bu savaşlarda alınan fetvayla cihadın farz-ı ayn hale geldiği bildirilmiştir. Devlet yönetimi bu fetvaya atıfla nefir-i âmm çağrısında bulunmuştur. BOA, A. DVNS. ŞKT. d, 10, s. 110, h. 1; BOA, A. DVNS. ŞKT. d, 13, s. 147, h. 723.

³⁹ Avrupa'da devletler, ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asker aldıkları birlikleri eskisine nazaran daha uzun süre silahlı tutma becerisini geliştirebildi. Bu tarihten itibaren askerî nüfus daimi ordularla sürekli istihdam edilebilmiştir. Peter Wilson, "Eski Rejimde Savaşlar 1648-1789", *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 81.

⁴⁰ İnalçık, "Fetih Yöntemleri", s. 445.

⁴¹ Tımar sistemi için bkz. Ömer L. Barkan, "Tımar", *İA*, c.XII, MEB, İstanbul 1979, ss. 286-333; Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, çev. M. A. Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985; Halil İnalçık, "Tımar", *EF*, c. X, Leiden Brill 2000, ss. 502-507.

⁴² Cemal Kafadar, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu İki Cihan Âresinde*, çev. Ceren Çıkan, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 233, 234.

di. Yeniçeriler, düzenli yaya birlikleri olarak Avrupa'nın ilk sürekli piyade birliklerinin örneğini teşkil etmektedir.⁴³

Bu dönem Osmanlı ordusunun temel yapısını bu iki kaynak oluşturmakla birlikte ordunun sadece bunlardan meydana gelmediği bilinmektedir. Bunların yanında akıncı birlikleri, uçbeylerin kuvvetleri, vasallardan gönderdiği birlikler ve gönüllüler de savaşlarda yer almıştır. Osmanlı ordusu, XIV. ve XV. yüzyıllarda yaptığı savaşlarda temel iki asker kaynağı kadar diğer askerî unsurlarla birlikte ihtiyacını karşılamıştır. Bu orduyla hem Balkanlarda hem de Anadolu'da topraklar genişletilmiştir. Ancak bazı savaşlarda Osmanlı asker havuzunun yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki bir savaş esnasında asker havuzunun tümünün sefere sürülmesi de mümkün değildir.⁴⁴ Bu yüzden toplanan ordu her zaman yeterli olamıyordu. Erken dönemde bu durum Avrupa'dan gelen Haçlı ordularının Osmanlı topraklarına saldırıları ile ortaya çıkmakta idi. Bu dönem Balkan topraklarındaki devletlerin askerî kuvveti, Osmanlıların ekstra önlemler almasını gerektirecek büyüklüğe sahip değillerdi. Ancak Batı Avrupa ülkeleri ile Macaristan'ın içerisinde bulunduğu müttefik Haçlı orduları, Osmanlı Devleti'ni asker sayısını artırma konusunda zorluyordu. Bu durumda tüm asker havuzunu sefere sürme çabalarının yanında asker kökenli olmayanların da sefere sürülmesi gerekebilmekteydi. İşte bu noktada Osmanlı yönetimi, ahaliyi sefere sürebilmek amacıyla gönüllüleri teşvik etmekten başka, çok acil durumlarda da İslam hukukuna dayanarak nefir-i âmm ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti savaş tarihinde nefir-i âmm yoluyla asker toplanmasına dair ilk örneği Yıldırım Bayezid zamanında tespit edebilmekteyiz. Daha öncesine dair bir nefir-i âmm ilanı olduysa dahi buna dair bir kayıt tespit edilememiştir. Yıldırım Bayezid'in 1391'den beri yürüttüğü İstanbul muhasarası ve Balkan akınlarıyla ilerlemesi, Macar Kralı Sigismund önderliğinde 1396 yılında bir haçlı ittifakının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İttifakta Fransa, İtalya, Almanya, Belçika, Flemenk, İsviçre, İngiltere, İskoçya, Savua, Lombardiya, Rodos Şövalyeleri, Töton Tarikatı, Macar, Erdel ve Eflak birlikleri yer almıştır. Müttefik ordularının Osmanlı ordusundan sayıca üstün olduğu bilinmektedir.⁴⁵ Haçlıların Osmanlı topraklarına doğru ilerlemesi üzerine

⁴³ Yeniçeriler için bkz. Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul 2001.

⁴⁴ Mesela klasik dönemde Osmanlıların eyalet süvari potansiyeli 200.000 civarındaydı. Teoride bu orduyu tek kuruluş harcamadan savaşa sürebilirdi. Ancak bunu gerçekleştirmek olanaksızdı. Devlet bunu maksimum düzeye çıkartmak için tedbirler almaktaydı. Tarihi kayıtlara göre sefere sürülebilen 70.000'in üzeri tumarlı süvarisi oldukça iyimser bir rakam olarak karşımıza çıkmaktadır. Murphey, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁵ Uzunçarşılı'ya göre Haçlı ordusu 100-120 bin civarına ulaşmıştır. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, TTK, Ankara 1995, s. 279, 280. Dickie'ye göre Haçlılar 16.000, Osmanlılar 15.000 idi. İain Dickie, "Niğbolu 1396", *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri Selçuklular, Eyyübiler ve Osmanlılara Karşı 1097-1444*, cilt V, çev. Emir Yener, Timaş, İstanbul 2012, s. 188. Bu dönem orduların sayılarını tespit oldukça güçtür. Bu sebeple verilen rakamlar tartışmalıdır. Haçlı ordusunun sayısı ile ilgili kaynakların karşılaştırılması için bkz. R. Rosetti, "Notes on the Battle of Nicopolis (1396)", *The Slavonic and East European Review*, c. XV / sy. 45 (1937), ss. 633-635. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/4203281>. (13.08.2014)

Bayezid, düşmanın durumunun tespiti için akıncılarını göndermiştir. Bunun yanında Rumeli topraklarındaki *bahadır*ları da nefir-i âmm yoluyla sefere sürmüştür.⁴⁶ Nefir-i âmm ilanının en temel gerekçesi olan düşman saldırısının bu savaşta söz konusu olduğu açıktır. Müttefik ordularının asker sayısının çokluğu ve İslam topraklarının tehlikeye düşme ihtimali de nefir-i âmm ilanının hukuki bir diğer gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki temel gerekçenin ortaya çıkmasıyla Bayezid'in bu uygulamaya karar verdiği açıktır. Ancak elimizde nefir-i âmm ilanının gerekçesine dair doğrudan bir kayıt olmadığı için bu ilan detayları hakkında bilgiye ulaşma imkânımız bulunmamaktadır. Şurası açıktır ki Osmanlılar Niğbolu Savaşında Müslüman topraklarına gerçekleştirilen bir düşman saldırısına karşı koymak amacıyla İslam hukuku çerçevesinde cihadın farziyet durumuna göre ihtiyaca binaen nefir-i âmm ilan etmiştir. Niğbolu Savaşı'ndan sonra tekrar bir nefir-i âmm ilanı ise yaklaşık 50 yıl sonra II. Murad devrinde tekrar bir daha Haçlı ittifakının gündeme geldiği İzladi ile Varna Savaşlarında gerçekleşmiştir.⁴⁷

1442'de Tuna'nın kuzeyinde devam eden Osmanlı akınları, Osmanlılarla Macarları karşı karşıya getirmiştir. 1442'de Transilvanya'da, önce Hermanşta'da ardından da Vazağ yakınlarında uğranılan Osmanlı bozgunları, Jan Hunyad'ın yıldızını parlatmıştır. Osmanlı yenilgileri, Papanın da desteğiyle Osmanlılar aleyhinde yeni bir haçlı ittifakının kurulmasını sağladı. Macar, Leh, Eflak, Erdel, Sırp, Alman, Fransız, Belçika ve Anadolu'dan Karamanoğulları bu ittifakta yer aldılar. Müttefiklerin başında Macar kralı Ladislas ile Jan Hunyad vardı. Jan Hunyad öncü kuvvet olarak 12 bin süvari ile Osmanlı topraklarına giriş yaptı. 3 Kasım 1443'te Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'nın kumandasındaki Osmanlılar, Niş civarında bu öncü birliklere karşı yaptıkları savaşta kaybettiler. Bu esnada Haçlıların Anadolu'daki müttefikleri olan Karamanoğulları üzerine sefere giden II. Murad, Karamanoğlu'yla anlaşarak Edirne'ye geçti.⁴⁸ Kasım Beyin yenilgi haberi Murad Edirne'de iken gelmiştir. Murad düşmanların İslam topraklarını harap etmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik vezirlerine emirler verdi. Kısa sürede askerler hazırlanmış ve sefer tedariki gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Murad, hazırlıkları yakından izlemiş ve vezirlerinden sefer mühimmatının görüldüğü, yeniçeri ve sipahilerin toplanarak hazır hale geldiği bilgisini almıştır. Ancak Osmanlı askerinin yaklaşmakta olan düşman ordusunun asker sayısına denk olmadığı haberi karargâha ulaşmış, bunun üzerine II. Murad nefir-i âmm emri vermiştir. Nefir-i âmm kararı *Gazavatnâme*'de şu şekilde aktarılmaktadır:

“Yine bir gün Pâdişâh vüzerâyâ suâl eyledi kim, nice oldunuz. Vüzerâ cevâb verüb dediler kim, Pâdişâhım cümle sefer mühimmâtı görüldü ve kullarından eğer yeniçeri ve eğer sipâh ve bir mîkdâr asker dahi cem' olunub müheyyâdır.

⁴⁶ “küffâr-ı murdârın keyfiyet-i ahvâlini gereği gibi tahsil-i vükûf için bazı semte akıncılar ve Rumeli bahâdırlarını dâhi nefir-i âmm tariki ile taraf taraf ırsâl eylediler” İdris-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 79.

⁴⁷ Bu iki savaşla ilgili monografik bir çalışma için bkz. Colin Imber, *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

⁴⁸ Imber, *a.g.e.*, s. 32, 34. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 419-421.

Ancak Kasım Beğ yazdığı mektûb mefhûmunca askerimiz ol düşmana denk değildir dediklerinde, Pâdişâh-i ‘âlem buyurdular kim, çünkü küffâr-ı hâkisâr il ve memleketi çinneyüb üstümüze geldi. Cemi’an ümmet-i Muhammed olanların üzerlerine farz oldu kim, bu gazâyâ çıkalar, şöyle kim Rumeli’nde eğer atlu ve eğer yayak çomak atmağa kâdir olanlar bile çıksun deyü nefir-i âm[m] buyurmağın⁴⁹

Nefir-i âmm ilanının bu savaştaki gerekçesi metinde açıkça ifade edilmektedir. Düşman askeri İslam topraklarına girmiş, bu sebeple bütün Müslümanlara cihat farz-ı ayn hale gelmiştir. Yukarıda ele alındığı üzere İslam topraklarındaki gücü yeten her Müslüman üzerine cihat farz-ı ayn olmuştur. *Ululemr*, elindeki imkânlar doğrultusunda nefir-i âmm ilan edilecek bölgenin seçimi konusunda belirleyicidir. Yani ülkenin bütün sınırlarında nefir-i âmm ilanı gerçekleştirilebilirdi. Nitekim Niğbolu, İzladi ve Varna savaşlarında nefir-i âmm ilanı sadece Rumeli ile sınırlı tutulmuştur. Üstelik daha geniş çaplı bir ilanda nefir-i âmm askerinin Anadolu’dan Rumeli’ye sürülmesi meselesi, büyük bir sorun teşkil edebilirdi. Bunun yanında bu üç savaşta Rumeli gibi büyük bir bölgeden toplanacak nefir-i âmm askerinin düşmana karşılık verebilecek sayıda olacağı düşünülmüş olmalıdır. Bu yüzden daha önce Yıldırım Bayezid’in yaptığı gibi II. Murad da nefir-i âmm ilanını sadece Rumeli ile sınırlı tutmuştur. Rumeli’de bulunan, atlı yahut yaya olan ve silah kullanmaya gücü kuvveti yeten herkes için nefir-i âmm fermanı buyurulmuştur. Padişah, Edirne’deki hazırlıkları tamamlayınca sefere çıkar. Filibe’ye gelince askeri erkânı katına çağırarak meşverette bulunur. Oradan orduyla Sofya’ya geçilmiş, burada bütün sancaklara haber gönderilerek; alelacele Sofya’ya yetiştirilmesi bildirilmiştir. Aynı zamanda bu sancaklardaki kadıllardan, kazalarında toplanan nefir-i âmm askerlerinin derhal Sofya’ya gönderilmeleri istenmiştir.⁵⁰

Rumeli Beylerbeyi Kasım Bey’in mağlubiyeti, I. Murad ve ekibini telaşlandırmış, Haçlı birliklerini ise cesaretlendirmişti. Bu sebeple Sofya’ya asker sevkıyatı çok ciddi öneme haiz bir konu haline gelmiştir. Bu işin sevk ve idaresini gerçekleştirmeleri için kadıllara fermanlar gönderilmiştir. Fermanlarda kazalardan *ulûfeci* yazılması ve Sofya’ya gönderilmeleri emredilmiştir. Ayrıca Müslümanlar üzerine cihat farz-ı ayn haline geldiğine göre sultana da “*havâyicin ve ‘ulûfelerin*” vermek borç addedilmiş ve maaşlarının ödeneceği bildirilmiştir. İşlerin daha sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için Fazlullah Efendi ile Şahin Bey bu bölgelere gönderilmiştir. Bunların vazifesi sefere katılmak için gelen askerlerin gönlünü hoş etmek ve kaçışları engellemektir. Bunun yanında nefir-i âmm askeriyle ilgili olarak çeşitli askeri düzenlemelere gitme gereği de hissedilmiştir. Bunun başında bu ulufecileri düzgün bir alay haline getirmek gelir. Çeşitli bölgelerden katılımı sağlanan yeni askerlerin düzenli alaylar haline getirilerek savaşa hazırlığı sağlanmıştır.⁵¹

⁴⁹ *Gazavatnâme*, s. 12.

⁵⁰ *Gazavatnâme*, s. 12.

⁵¹ “murâdim budur ki, ‘ulûfeciler dahi bir alay olub arab saçı gibi karışık olmaya. Hep cümlesini siz

Kazalardan gelen haberleri adamlarıyla değerlendiren II. Murad, asker katılmırlarından hiç de hoşnut kalmamış ve kadılara tekrar bir ferman yazılmasını emretmiştir. Bu yeni fermanla sefere katılmak isteyenlere askerî olmak yolunda şu şekilde geniş vaatlerde bulunulmuştur:

“Pâdişâh emr eyleyüb kudât efendilere tekrâr fermânlar yazılsun. Şöyle kim, eğer ulu ve eğer kici ve eğer atlu ve eğer yayak, Rumeli’nde sâkin olanların cümlesine bu gazâ farz olmuştur. İmdi fermân-ı hümâyûnum vâsil oldukda her birinizin taht-ı kazânızda sâkin olanları varan mübâşirimle bir gün mukaddem evlerinden ihrâc ve Rumeli tahtı olan Sofya’ya ‘ale’l-‘acele süresiz; bu bâbda ihmâl etmeyüb fermânım üzere ‘amel edesiz ve şöyle ma’lûm oluna kim, bu sefer-i nusret-me‘âbıma gelüb Dîn-i İslam aşkına imdâd edüb bizimle ma’an sefere varanların her ne mürâca’atleri var ise, katımda makbûl-i hümâyûnumdur, eğer ûmâr isteyene ve eğer ze‘âmet isteyene ve eğer yeniçerilik isteyene ve eğer sipâhilik isteyene ve eğer yörüklükden çıkmak isteyene her birinin murâd (u) maksûdları makbûlümdür deyü fermânlar yazılıb ve taraf be-taraf etrâf ve eknâfa perâkende olunub ve her yanadan asker-i İslâm gürûhan gürûh gelmeğe başladılar”⁵²

Görüldüğü üzere asker ihtiyacı had safhaya varmış, katılımlarda yaşanan ağır-dan alış dolayısıyla; askerî statüye geçmek isteyen herkese ne tür müracaatları varsa verileceği vaadinde bulunulmuştur. Yukarıdaki satırlar, İslam padişahının nefir-i âmm ilan etmesine rağmen, ahali nezdinde ilanın önemli ölçüde dikkate alınmadığına işaret etmektedir. Buradan hareketle; bu dönem için ahalinin nazarında sadece *din aşkıyla* ya da *zoruyla* savaşa katılmanın pek de yeterli bir gerekçe olarak algılanmadığı fikri öne sürülebilir. Zira kimse ilk çağrıya kulak asma taraftarı olmamış gibi gözükmemektedir. Hâlbuki dinin bu konudaki hükmü zorlayıcıdır. Dini zorlayıcılığa rağmen beklenen düzeyde bir katılımın gerçekleşmemesi, II. Murad’ın yeni tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Ahalinin sefere katılımı için padişahın çağrısına ek olarak bir takım motivasyon artırıcı toplumsal ve ekonomik teşvik unsurları eklenmiştir. Bu unsurlar önemli vaatleri içermekteydi. Metinde görüldüğü üzere sefere katılanların tumar, zeamet, yeniçerilik ve sipahilik gibi her tür isteklerinin kabul edileceği ifade edilmiştir. Bu vaat, katılımları oldukça etkilemiş benzemektedir. Zira bu ikinci çağrının ardından akın akın orduya katılımlar gerçekleşmiştir. İlk ilanda ulufecilik şeklinde kaydedilme, katılımcıları yeterince etkilemezken; ikinci ilanda askerî sınıfa dahil olma fırsatı veren vaatler, önemli bir motivasyon aracı olmuştur. Askerin motivasyonunda maddi beklentilerin, dini kaygılara nazaran çok daha etkili olduğuna dair bir gözlemi XVII. yüzyılda da görmekteyiz. Ertaş, Evliya Çelebi’nin şahitliğiyle gerçekleştirdiği çalışmasında; birçok örnek olay çerçevesinde böyle bir sonuca varmıştır.⁵³

bir hoşca düzesiz” *Gazavatnâme*, s. 14.

⁵² *Gazavatnâme*, s. 14.

⁵³ Ertaş, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gaza”, s. 88-92.

Bu katlımlarla II. Murad'ın ordusunun 24 Aralık 1443'te İzladi derbendinde arzulanan derecede büyük bir başarı elde edememişse de Haçlı ordusunu savuşturduğu bir gerçektir. Bu savaşlarda nefir-i âmm askerinin oynadığı role ilişkin doğrudan bir kayda rastlanmıştır, ancak savaşın kaderine olumlu bir etkide bulunmuş olabileceklere ifade edilebilir. Imber'e göre Haçlılar bu savaşta kesin ve belirleyici bir mağlubiyete uğramıştır. Ancak Türk tarihçiliğinde bu savaşın Osmanlıların mağlubiyetiyle neticelendiği ifade bulunmaktadır.⁵⁴ Oysa Imber'e göre Haçlıların Filibe Ovasında ricat esnasında gerçekleştirdikleri taktikle yok olmaktan kurtuluşu ile geri çekilirken Dragoman geçidinde Osmanlıları pusuya düşürmesi esnasında elde ettiği başarılar, bu savaşta Haçlıların galip olduğu yanılmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁵

Bu savaştan bir yıl sonra gerçekleşen Varna Savaşında da nefir-i âmm aynı gerekçe ile uygulanmıştır. İzladi sonrasında barış için gelen elçilerin teklifini II. Murad ittifak liderlerinin yemin etmesi koşuluyla kabul etmiştir. Şartlar kabul edilince bir antlaşma gerçekleşmiştir. II. Murad, sonrasında Anadolu'ya geçmiş ve Karamanoğullarının üzerine giderek bir antlaşma da Karamanoğlu Beyliğiyle yapmıştır. Ardından oğlu II. Mehmed lehine tahttan feragat etmiştir. Ancak durumdan yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru'nun gayretleriyle bir kez daha Haçlı ittifakı oluşmuştur. Gelişmelerin vahametini karşısında II. Murad tekrar ordusunun başına geçmiş, Haçlıları karşılamak üzere Edirne'ye gelmiştir. Burada haçlı ordusunun büyüklüğü göz önünde bulundurularak hazırlıklara nefir-i âmm uygulaması da eklenmiştir. Nefir-i âmm ilanı *Gazavatnâme*'de şu şekilde ifade edilmektedir:

“İhtimâli var ki, biz bu düşmana denk olmayub belki bir yüz karalığı olub ol sebeble il memleket elden gidüb ara yerde ümmet-i Muhammed'in ehl ü 'iyâlleri esîr ve mâl erzâkları yağmâ ola. Buna ne çâre etmek gerekdir kim dediklerinde, 'ulema eyittiler kim, Pâdişâhım çünkü küffâr-ı hâkisâr üzerimize geldi, cümlemüzün üzerine farz oldu kim, bu gazâda bile bulunavuz deyü cevâb verdiklerinde Pâdişâh fermân edüb cemî' Rum-eli'ne nefir-i 'âm[m] olunub ve nefir-i 'âm[m] askeri dahi bölük bölük ve alay alay her gün her yanadan gelüb birikmiş idi”⁵⁶

İzladi yahut Niğbolu savaşında nefir-i âmm askerinin ordudaki görevlerine yönelik bir kayda rastlanmamıştır. Ancak *Gazavatnâme*'de Varna savaşında nefir-i âmm askerinin etkin bir şekilde savaş meydanında kullanıldığı ifade edilmektedir. Varna Savaşında nefir-i âmm askeri, diğer Rumeli askeriyle beraber ordunun sol kolunda yer almıştır. Nefir-i âmm askerinin Varna Savaşı'ndaki durumuna bakılacak olursa; savaşın ilk temasında sağ kolda mücadele eden Anadolu askerinin bozulduğu görülmektedir. Bu esnada sol kolda savaşan nefir-i âmm askeri, Davud Bey emrine verilmiştir. Savaş

⁵⁴ Mesela Uzunçarşılı bu savaşı Osmanlıların bir mağlubiyeti olarak görmüştür. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 422.

⁵⁵ Imber, *a.g.e.*, s. 36, 37.

⁵⁶ *Gazavatnâme*, s. 50, 51.

düzeninde, Davud Bey emrindeki nefir-i âmm birliklerinin karşısına Yanko'nun birlikleri gelmiştir. Davud Bey'in birlikleri, ilk karşılaşmada sağlam durmuşlardır ve geri çekilmemişlerdir. Ancak hem nefir-i âmm birliklerinin hem de diğer Rumeli birliklerinin müttefik ordularının zırhlı birliklerine gerçekleştirdikleri tüm saldırılar boşa çıkmış, bir önemli tesirleri olmamıştır. Savaşın ilerleyen saatlerinde emrindeki nefir-i âmm askeriyyle Davud Bey ve diğer kumandanlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Jupan ve diğer kumandanlar, kaçan Osmanlı askerinin üzerine yürümüşür. Bu esnada Şahin Paşa'nın askeri gayretlendirmesiyle Davud Bey tekrar geri dönmüş ve müttefik ordusunun alaylarının içerisine dalmış ve alayları birbirine katmıştır. Mesela "Puskop" adlı bir kumandanın alayını tamamen kılıçtan geçirdikleri gibi Davud Bey'in kethüdası olan Yunus Ağa'nın da gayretleriyle Vaya Jupan'ın alayında bir fert kalmayana kadar kılıçtan geçirilmiştir. Bu esnada sağ kanattaki Anadolu askeri tamamen bozulmuş ve oradan boşta kalan haçlı askeri sol kanat üzerine yani Rumeli askerinin üzerine yürümüşür. Şahin Paşa, sol kanadın da dağılmak üzere olduğunu görünce nefir-i âmm askeri ile kendi azablarını önüne katarak elindeki kuvvetle saldırıyı savurmaya çalışmış ancak bu kol da bozulmuştur. Savaşa merkez ordunun, yani Padişahın bulunduğu yeniçeri birliklerin, girmesiyle Haçlı alayları üstünlüklerini yitirmişler, bu arada Osmanlı'nın dağılan birlikleri yeni alaylar kurarak savaşa tekrar dâhil olmuşlardır. İlerleyen saatlerde müttefik ordusunun alayları hepten dağılmış, Macar Kralının da öldürülmesiyle savaşın tamamen kaybedildiği anlaşılacak geri kalan Haçlı askeri kaçmıştır.⁵⁷

Nefir-i âmm askerinin askerî statüye sahip olmamasına rağmen Varna Savaşı'nda kullanılmasına bakıldığında bunların savaştan anlamayan sıradan köylüler olmadıkları rahatlıkla söylenebilir. Etkin bir şekilde zırhlı birliklere karşı mücadele vermişlerdir. Ancak ellerindeki kılıç gibi hafif silahlarla bir şey yapamamışlardır. *Gazavatnâme*'de Rumeli birliklerinin zırhlılara karşı balta ve topuz gibi daha ağır silahları kullanmalarının da pek işe yaramadığı ifade edilmektedir. Her ne kadar bu silahları kullananların doğrudan nefir-i âmm askeri oldukları ifade edilmese de sol kolda bu ağır silahlarla mücadele eden asker içerisinde nefir-i âmm askerinin de olduğu düşünülebilir.⁵⁸ Nefir-i âmm olarak alınan askerlerin ilanda da ifade edildiği üzere silah kullanabilen kişilerden seçildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kişilerin toplumsal statülerinin asker kökenli yani dirlük sahibi yahut ulufeli asker olmadıkları gerçeğini de unutmamak gerekir. Niğbolu savaşında kullanılan "Rumeli bahadırları" tabiri ve Varna Savaşı'nda kullanıldıkları yer düşünüldüğünde nefir-i âmm askerinin harp sanatından anlayan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Sıradan köylü olmayan bu askerlerin çetin bir savaşta sağlam birlikler haline getirilmesi amacıyla savaş öncesinde alaylar düzümüştür. Savaş için kullanılabilir hale getirilmişler ve savaşta da etkin bir mücadele vermişlerdir. Burada bir husus üzerinde daha durmak gerekir. Devrin savaş teknolojisinin nefir-i âmm davetinde çağrılacak kişilerin niteliğini belirlediği söylenebilir. Savaş teknolojisi kılıç, kal-

⁵⁷ *Gazavatnâme*, s. 60-67.

⁵⁸ *Gazavatnâme*, s. 62.

kan, mızrak gibi eğitimi uzun bir süreci gerektiren silahlardan oluşmaktaydı. Talimsiz sıradan köylülerin bu savaşlarda yer almasının pek bir fayda sağlamayacağı açıktır. Bu sebeple mevzubahis savaşlarda cihat, Müslümanlar üzerine farz-ı ayn haline gelmiş olmasına rağmen sıradan ahaliyi sefere sürmek yerine kılıç ve diğer silahları iyi derecede kullanabilen kişiler tercih edilmiştir. İlerleyen yüzyıllarda savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler tüfek gibi kullanımı kolay ve kısa sürede öğrenilebilecek ateşli silahların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu gelişme, sıradan köylülerin de sefere muharip kuvvetler olarak sürülmesinin yolunu açacaktır.⁵⁹

3. Nefir-i Âmm ve Statü Atlayışı

İslam savaş hukukunun ganimet ve yağmayı meşrulaştırması, gaza savaşlarında askerlerin dini kaygılar yanında kişisel maddi beklentilerini de içeren bir kaygıyla sefere çıkmasına olanak tanımıştır.⁶⁰ Ancak ciddi yenilme tedirginliği bulunan ve bir savunma savaşı olan İzladi Savaşı öncesindeki ortam, ahali için ganimet ve yağma gibi bir beklentiyi sınırlı tutmuş gibi gözükmemektedir. Anlaşılan o ki; çıkacakları cihat seferinde, ahalinin maddi kaygılarına ancak askerî statüye geçme imkânı cevap verebilecektir. Bu itibarla ahali ilk çağrıya katılmayıp ikinci çağrıya katılmayı tercih etmiştir. Askerî olma arzusu/güdüğü/ihhtimali bir savaşta elde edilebilecek ganimetten daha etkili olmalıdır. Çünkü bu yolla elde edilebilecek maddi kazanım, sürdürülebilir olduğu gibi bu statüye geçiş sağlayan kişinin nesline bu imkânı sunması itibarıyla de önemlidir.

Erken dönemde nefir-i âmm uygulamasının toplumsal statü atlayışı için bir açık alan oluşturduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılarda en başından beri çeşitli kanallar kullanılarak, yönetilen konumundaki reayanın askerî statüye dolayısıyla yöneten ve vergi vermeyenlerin sınıfına geçmesine imkân tanındığı bilinmektedir. Bu kanalların başında savaşlara gönüllü olarak katılmak ve bu yolla dirlik elde etmek gelir.⁶¹ Bundan daha güvenli bir diğer geçiş ise medreseler vasıtasıyla kamu görevi elde etmek şeklinde gerçekleşiyordu. Medreselerde eğitim alan her türlü sosyo-ekonomik seviyedeki Müslüman grup üyeleri, devletin bürokratik veya ilmi kadrolarında istihdam olarak askerî zümreye dâhil oluyordu. Fetih ve savaş mekanizmasının daha açık gözüktüğü erken dönemde (XV. yüzyıl sonuna kadar) ilmiye yoluyla istihdam imkânının askerî hizmet yoluyla askerî/yöneten sınıfa geçiş imkânından nispeten daha kısıtlı olduğunu ifade etmek gerekir. XV. yüzyıl boyunca özellikle küçük tumar sahiplerinin oluşturduğu zümre,

⁵⁹ Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Fusun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2008, s. 93, 94. Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 47, 48. John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 412, 413. Osmanlı ahalisinin elinde ateşli silahların yaygınlaşmasıyla ilgili olarak bkz. İlgiçel, a.g.m.

⁶⁰ Ertaş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gaza”, s. 86.

⁶¹ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III/ sy. 11 (2010), s. 239. Erişim: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayil1pdf/erdogan_emine.pdf

geçişkenliğin diğer bir ifadeyle raiyyetlikten askerliğe sıçrayışın görece fazla olduğu alanı temsil etmiştir.⁶² Nitekim İzladi Savaşında;

“ma'lûm oluna kim, bu sefer-i nusret-me'âbıma gelüb Dîn-i İslam aşkına imdâd edüb bizimle ma'an sefere varanların her ne mürâca'atleri var ise, katımda makbûl-i hümayûnumdur, eğer tûmâr isteyene ve eğer ze'âmet isteyene ve eğer yeniçerilik isteyene ve eğer sipâhîlik isteyene ve eğer yörükükden çıkmak isteyene her birinin murâd (u) maksûdları makbûlümdür”

şeklinde verilen dirlik ve diğer vaatlerin, bu yüzyılda yaşanan başka savaşlarda da verildiği kabul edilebilir. Ayrıca İzladi Savaşı'nda sunulan vaatler, askerliğe geçiş imkânının sadece tımarlı sipahilikle sınırlandırılmadığına da işaret etmektedir. Zira ahaliye ilan edilen bu vaatlerde açıkça yeniçerilik isteyenlere yeniçerilik verileceği ifade edilmiştir. Böyle bir vaat savaş sonunda yerine getirilseyse, daha yeniçeri teşkilatının ilk evrelerinde ocağa (devşirme olmayan) *ecnebî*lerin alınabildiği sonucu da çıkartulabilir. Bu yönüyle bu vaadin yeniçeriliğe *ecnebî*lerin dâhil edilmesiyle ilgili olarak XVI. yüzyıldan itibaren ocağın bozulmaya yüz tutmaya başladığı *miñ* üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirdiği de anlaşılmaktadır.⁶³

Bu noktada İzladi veya Varna savaşından dönen ve kendilerine askerlik vaat edilen nefir-i âmm askerine ne olmuştur? sorusu sorulabilir. Tımar yahut yeniçerilik aldılar mı? Yoksa hiçbir şey elde edemediler mi döndüler? Padişah verdiği sözde durduysa katılımcılar askerî statüye geçmiş olmalıdır. Aslında bunun aksini düşünmek yerinde değildir. Çünkü incelenen dönemde aksini gerektirecek toplumsal ve ekonomik bir durum söz konusu değildi. Zira bu dönemin asker ihtiyacıyla devletin asker havuzunun kapasitesi arasındaki fark, reaya askerî olma yolunda geniş imkânlar sunmaktaydı. Sonraki yüzyılda ise ahalden sefere katılanlara bu şekilde vaatlerde bulunulamayacaktır. Mesela Kanunî zamanında sefere katılan reaya kökenli savaşçılar, savaş bitiminde askerî statüye geçmeden topraklarına dönmek zorunda kalacaklardı.⁶⁴

Erken dönemde savaş vasıtasıyla askerî sınıfa dâhil olmanın örneğini, İzladi savaşında ahaliye verilen vaatte açık bir şekilde görmekteyiz. Bu vaatler öncesinde ahali cihada çağrılmasına rağmen orduya etkin bir katılım gerçekleşmemiştir. Katılımcılara statü olarak askerî sınıfa dâhil olabilmeleri için geniş vaatler sunulduğunda ise akın orduya katılım sağlanmıştır. Padişah tarafından gerçekleştirilen böylesi geniş va-

⁶² Yunus Koç, “Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, *Bilgi*, sy. 35 (Güz 2005), ss. 236-238.

⁶³ Ocağa *ecnebî*lerin katılması ve ocağın bozulmasıyla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Goodwin, *a.g.e.*, s. 159, 160. Yeniçeriliğin XVI. yüzyıl sonundan itibaren ticaretle ilgililenmesinden dolayı bozulduğu ve buna bağlı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun da yıkılmaya yüz tuttuğu yönündeki yaygın kanaatin bir eleştirisi için bkz. Cemal Kafadar, “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”, *Kim var imiş biz burada yoğ iken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, ss. 29-37.

⁶⁴ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, çev. Z. Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 156.

ade dayalı bir davet, XIV. ve XV. yüzyıllar için Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu toplumsal yapıya uygun düşmektedir. Bu dönemde toplumsal yapı oldukça dinamik bir durum arz etmekteydi. Statüler arası geçişkenlik ve toplumsal hareketliliğin Osmanlı toplumundaki sonraki yüzyıllara nazaran fazla olduğu bilinmektedir.⁶⁵ Bunun temel nedeni erken dönemde Osmanlı topraklarının sürekli bir genişleme göstermesidir. Genişlemeye bağlı bir şekilde yaşanmakta olan Türkmen göçleri ve bunların iskânını da göz ardı etmemek gerekir. Genişleme ve nüfus hareketliliği, toplumsal yapı içerisinde hareket serbestiyeti sağlamıştır. Toprak genişleme oranının nüfusa nispetle fazla oluşu, entegrasyon sürecinde nüfusa çeşitli fırsatlara ulaşma imkanı sunmuştur. Göçebe hayatı yaşayanlar yahut yerleşik köylüler, devletin askerî kadroya olan ihtiyacındaki açığa bağlı olarak istihdam olanağına kolay bir şekilde sahip olabiliyorlardı. Osmanlı'nın bu genişlemesi, diğer birçok etmenin yanında kuşkusuz askerî başarıların bir sonucudur. Askerî başarı arttıkça fetih politikası ve topraklar genişlemiş, genişlemeye paralel bir şekilde yetişmiş asker ve kalifiye eleman ihtiyacı had safhaya çıkmıştır. Ordunun askere olan ihtiyacı fazlaydı ve bu yüzden, asker olmayan kesimler için önemli bir çekiciliği olan bu mesleğin, erken dönemde talepleri karşılama kapasitesinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden toplumsal tabakalar arası geçişkenliğin bu dönemde yoğun bir şekilde gözlemlendiği tahmin edilebilir. Bu durumun XV. yüzyılın son çeyreğinde de devam ettiğine dair gözlemler yapmak mümkündür. II. Bayezid'in, 1484 Boğdan seferinde, İzladi savaşındakine benzer bir çağrıda bulunması bu duruma işaret eder. II. Bayezid, Kabağaç'ta iken ordunun mevcudunu yetersiz gördüğü için Osmanlı ülkesindeki tüm kadıllıklar vasıtasıyla halka önemli bir çağrı yapar. Çağrısında II. Bayezid, kendisiyle birlikte sefere katılmak isteyen gönüllülere diğer savaş kazançlarının yanında tımar vaadinde bulunur.⁶⁶

Yukarıda izah edildiği üzere erken dönemde tabakalar arası geçişkenliğe müsaade eden siyasi, askerî ve ekonomik bir ortam vardı ve bu ortam oldukça dinamikti.

⁶⁵ Erken dönem Osmanlı toplumsal yapısı ile klasik dönem Osmanlı toplumsal yapısının statü geçişine olanak tanınmasıyla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Koç, a.g.m.

⁶⁶ Koç, a.g.m., s. 232, 233. Bayezid'in çağrısının tam metni: Mefâhîr'ü'l kuzât ve'l-hükkâm, mübeyyinü menâhicü'l-müslimîn ve'l-islâm, kuzât-ı memâlik'ü [-l mahrûse] zâdallahü fezâlihîm, tevkî-i ref vâsıl olıcak ma'lûm ola ki; şimdiki halde Cenab-ı Hakk-ı 'azze şânuhu dergâhından isti'ânet ve hazret-i Resûlün -aleyhisselâtu vesselâmin- ruh-ı mürevveh-ı fütühbahşından istümdâd idüb edâ-i gazâyâ tevvecüh itdüm, inşâllâhü'r-rahmân ifütâhü mübarek ve ihtitâmı fütühâta makrûn ola; imdi gerekdir ki her biriniz taht-ı hükûmetinizde olan yerlerde çağırub i'lâm u ilân idesiz: Gazâdan ve cihaddan safalu olan kimesneler ve doyumluk taleb iden kimesneler ve yarar yoldaş olur, kılıcıyla etmek çıkaran kimesneler ve yoldaşlığı ile tımar almak isteyenler âlât-ı harbleri ve esbâb-ı ceşşleri ile gelüb bu mübarek gazâda benimle bile olub mesübât-ı gazâ ve cihaddan mahzûz ve behremend olup doyumluklar bulalar ve mâl-i ganimet kazanalar ve yoldaşlık idenler her birisi yoldaşlığına göre benden himmetler ve 'inayetler görelere ve tımara tâlib olanlara tımandan ve dirlikden himmet ve 'inayet idem; benüm avâf-ı hüsrevânemden mer'î ve mahzûz olalar ve bu yıl kimesnenin kazancından pencik alınmaz ana göre 'amel ideler. Tahriren fi evâil-i rebî'u'l-âhîr li-seneti tis'a ve semânine ve semânîmî'ete (11 Rebî'u'l-âhîr 889= 9 Mayıs 1484). Be yurd-ı Devletlü, Kabağaç. Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler. Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, c. X/ sy. 14 (1980-81), s. 16.

Oysa İslam düşünürleri tarafından ortaya atılan ve toplumsal yapıyı izah etmek için kullanılan erkân-ı erba'a formülü, tabakalar arası geçişe pek de sıcak bakmamaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı klasik devlet-toplum anlayışı erkân-ı erba'a formülüne dayanmaktadır. Buna göre toplum ikisi yöneten ikisi de yönetilen dört unsurdan meydana gelir. Yönetenler kılıç ehli olan askerler ile kalem ehli olan bürokrat ve âlimlerdir. Yönetilenler ise çiftçilikle uğraşan köylüler ile esnaf, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan şehirlilerdir.⁶⁷ Erkân-ı erba'a düşüncesi, bu dört unsurun birbirinin yerine geçmeden yerli yerinde kalarak varlığını sürdürmesini öngörür. Dolayısıyla bu formül toplumsal katmanlar arasında yaşanabilecek geçişkenliğe sıcak bakmayan bir toplumsal model çizmektedir. Bu bağlamda üretimle iştigal eden reayanın askerî statüye geçişine sıcak bakılmaz.⁶⁸ Bu yüzden reaya/yönetilen statüsündeki ahalinin üretimden kopartılarak sefere sürülmesi birçok İslam/Osmanlı düşünürü tarafından uygun görülmediği gibi devlet tarafından da gerçekleştirilmek istenmezdi.⁶⁹ Osmanlı klasik döneminde erkân-ı erba'anın bu anlayış çerçevesinde çoğu düşünür tarafından zikredilmesinin sebebi, toplumsal hareketliliğe olan karşı duruştan kaynaklanmaktadır. Erken dönemde ise savaş ekonomisi ve siyasal genişlemeye paralel bir şekilde toplumsal geçişkenliğe olabildiğince fırsat tanındığı açıktır. Bu yüzden erkân-ı erba'a formülünün toplumsal geçişkenliğe sıcak bakmamasının erken dönem için pek bir etkisi olduğu söylenemez. Dolayısıyla XIV. ve XV. yüzyıl boyunca Osmanlı genişlemesine bağlı bir şekilde gerçekleşen bu tür çağrılarla, dirliklerin ve bunları tasarruf eden asker zümresinin sayısı artmıştır. Genişleme ve büyüme sürecinde askerî ve idari statü alanlarında yaratılan talep ve istihdam sayesinde toplumsal hareketlilikle hem yatay hem de dikey yönde hızla geçişkenlikler yaşanmıştır. Eğitim şansı bulamayan ya da başka işlerle uğraşmak istemeyen fakat eli kılıç tutan insanlara, savaş mekanizması sayesinde devlet, sisteminde yer alma imkânı açık olduğundan, tabanı oluşturan geniş kesimlerden bir kısmının, toplumsal skalada yeni statüler elde etmelerine imkân verecek dikey hareketlilik koşulları XV. yüzyıl boyunca hep var olmuştur.⁷⁰ Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî/idari kadroların şişmesi ve toprak genişlemesinin görece azalması, erkân-ı erba'a formülünü daha sıkı bir şekilde savunmayı gerekli kılmıştır. Zira askerî ve idari kadroların daha da şiştiği ve fetihlerin durduğu XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı düşünürleri bu konuda sık sık kaleme başvurmak zorunda kalacaktır.⁷¹

Sonuç

Tarihte asker alma işlemleri ordu yönetimlerinin en önemli problemi olmuştur.

⁶⁷ Şerafettin Yalçıkaya, "İlhaniler Devri İdari Teşkilatına Dair Nasiredin Tüsi'nin Bir Eseri", *THİTM*, c. II, 1939, s. 9, 10.

⁶⁸ Hasan Kâfi El-Akhisari, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmî'l-Âlem*, haz. Kenan Ziya Taş, Diyarbakır 1999.

⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 783; Fodor, *a.g.m.*, s. 239, 240.

⁷⁰ Koç, *a.g.m.*, s. 235.

⁷¹ XVII. ve XVIII. yüzyıllar için birer örnek şu iki yazar verilebilir: Kâtip Çelebi, *Düsturu'l-amel li-islâhi'l-halel*, 22 Sel 2168/1 [Selimiye Nüshası], t.y. v. 3b-6b. İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmü'l-Ümem*, Demirbaş No: 6931 [Süleymaniye Yazma Bağışlar Nüshası], t.y. v. 26a, 26b, 27a.

Devletler, toplumsal ve ekonomik koşullar çerçevesinde çeşitli asker alma sistemleri uygulamıştır. Osmanlı Devleti de ordularındaki asker ihtiyacını gidermek amacıyla birçok yöntemle asker alımına gitmiştir. Bu yöntemlerin yetersiz kaldığı olağan dışı durumlarda ise nefir-i âmm ilan ederek ahaliden savaşa elverişli kişileri seferber etmiştir. Muvazzaf askerinin yetersiz kaldığı durumlarda gerçekleştirilen bu uygulama, cihadın farz-ı ayn hale gelmesi için temel gerekçe olmuştur. Ancak nefir-i âmmın farklı sebeplerle de uygulandığı düşünüldüğünde; savunma yahut iç güvenlik amaçlı her ne şekilde olursa olsun bu çağrının esas gerekçesinin, erken modern dönem ordularının genel sorunu olan asker ihtiyacının giderilmesinde yaşanan güçlükler olduğu açıktır.

Osmanlı Devleti'nde nefir-i âmm uygulamasının ilk örneklerini Niğbolu, İzladi ve Varna savaşlarında görebilmekteyiz. Bu savaşlarda bir düşman istilası söz konusu olmuş ve ulemanın görüşü alınarak düşmana karşı tüm Müslümanların mücadele etmesinin farz-ı ayn hale geldiği duyurulmuştur. Padişah da bu görüş çerçevesinde nefir-i âmm ilanında bulunmuştur. Ulema görüşüyle ortaya konduğu üzere cihada katılmak artık dini bir vecibe haline gelmiştir. Devlet bu delili kullanarak ahaliyi sefere davet etmiştir. Ancak ahali bu davete pek de icabet etme eğilimi göstermemiştir. Yevmiye hesabıyla cihada çağrılan ahali bu davete itibar etmemiş ve katılımlar çok zayıf kalmıştır. Bu durum, dinin yaptırım gücünün ahaliyi sefere sürmeye yetecek derecede olmadığını gösteriyor gibidir. Zira ilk cihat çağrısını ahali önemsememiş ve yeterince katılım gerçekleştirilmemiştir. Padişah katılımlardaki durumu tespit eder etmez dirlik ve yenilerlik gibi yeni vaatlerde bulunma ihtiyacı hissetmiş, bunun yanında katılımları artırabilmek amacıyla mübaşirler vazifelendirmiştir. Bu iki tedbir sayesinde Rumeli'den akın akın nefir-i âmm askeri orduya katılmıştır. Ahalinin bu tavrına bakarak; incelenen dönem için dinin toplum üzerindeki etkisinin, devletin yaptırım gücü ile motive edici diğer maddi unsurların gerisinde kaldığı iddia edilebilir.

Erken dönemde nefir-i âmm uygulamasının, reayanın askerî statüye geçişi için bir kapı aralığı olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Kişiler için askerî olmak, hem kendi hem de neslinin istikbali açısından oldukça kârlı bir kazanç olarak görüldüğü açıktır. Devletin hızla sınırlarını genişlettiği, bu sayede de toplumsal dinamizmin oldukça hareketli olduğu böylesi bir dönemde bu tür bir vaadi gerçekleştirmek mümkün gözükmektedir. Nitekim II. Murad da bu yüzden rahat bir şekilde böylesi bir vaatte bulunabilmiştir. Netice itibarıyla erken dönem koşullarının, nefir-i âmm uygulamasının toplumsal statü atlama aracı olarak kullanılabilirliğine imkân sunduğu açıktır. Oysa XVII. yüzyılın sonunda II. Viyana kuşatması sonrasında yaşanan Kutsal İttifak Savaşlarında ardı ardına kesilmeyen yenilgileri tadan ve daha zor durumda olduğu açık olan Osmanlı Devleti, bu savaşlar esnasında ettiği nefir-i âmm ilanında, İzladi yahut Kili örneklerinde olduğu gibi ahaliye askerî sınıfa geçme fırsatı sunmayacaktır. Aynı durum daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek nefir-i âmm ilanlarında da söz konusu olacaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, A. DVNS. ŞKT. d, Akit Şikayet Defteri 10.

BOA, A. DVNS. ŞKT. d, Akit Şikayet Defteri 13.

Kaynak Eserler

Ata Melik Alaüddin-i Cüveynî, *Tarih-i Cühanküşa Tercümesi*, c. I, çev. T. Okbatan, TTK, Ankara 1938.

Fetâvâ-yı Hindîyye (Fetâvâ-yı Alemgirîyye), çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, t.y.

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân İzlâdi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavatnâme, haz. Halil İnalçık ve Mevlud Oğuz, TTK, Ankara 1989.

Hasan Kâfi El-Akhisari, *Usûlü'l- Hikem fi Nizâmi'l- Âlem*, haz. Kenan Ziya Taş, Diyarbakır 1999.

İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, Demirbaş No: 6931 [Süleymaniye Yazma Başışlar Nüshası], t.y.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, c. II, haz. Mehmet Karataş ve diğerleri, BETAV, Ankara 2008.

Kâtip Çelebi, *Düstûru'l-amel li-ıslâhi'l-halel*, 22 Sel 2168/1 [Selimiye Nüshası] t.y.

Kur'an-ı Kerîm Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Mehmed b. Mehmed Mevkûfâtî, *Şerh-i Mültekâl-Ebhur*, 06 Mil Yz A 5217/1, t.y.

Mevlana Mehmed Neşri, *Cihannümâ [Osmanlı Tarihi (1288-14859)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Muhammad ibn Yakub el-Firuzabadi, *El-Okyânûsu'l-Basît Fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Mütercim: Asım Efendi, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c. III, İstanbul 2014.

Redhouse, James W., *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, 1989.

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, c. I, haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara 2003.

Araştırma ve İncelemeler

Ágoston, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006. Ágoston, Gábor, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. ve haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

_____, “Savaş (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, ss. 196-200.

Aydın, M. Akif, “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXIV, İstanbul 2004, ss. 37-46.

Barkan Ömer L., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.

_____, “Tımar”, *İA*, c. XII, MEB, İstanbul 1979, ss. 286-333.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Z. Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara 1974.

Beldiceanu, Nicoara, *XIV Yüzyıldan XVI. Yüzyula Osmanlı Devleti'nde Tımar*, çev. M. A. Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve İstilah-ı Fıkhiye Kamusu*, c. III, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

Chase, Kenneth, *Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2008.

Dickie, Iain, “Niğbolu 1396”, *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri Selçuklular, Eyyübililer ve Osmanlılara Karşı 1097-1444*, c. V, çev. Emir Yener, Timaş, İstanbul 2012, ss. 188-194.

Doğru, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya Müsellem Taycı Teşkilatı (XV Ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

_____, “Gazâya Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti” *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2010, ss. 75-85.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

_____, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII/ sy. 1 (Temmuz 2012), ss. 79-100. Erişim: http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXVII-1_2012/TIDXXVII-2012-05.pdf (05.01.2015).

Fodor, Pál, “Making a Living on the Frontiers Volunteers in the Sixteenth-Century Ottoman Army”, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in the Central Europe the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. G. David and P. Fodor, Brill Leiden/Boston/Köln 2000, ss. 229-263.

Goodwin, Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul 2001.

Göçek, F. Müge, “Nefir”, *EF*, c. VIII, Leiden, 1995, s. 3.

Hadduri, Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş, İstanbul 1999.

Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-Ebhur”, *DİA*, c. XXXI, ss. 549-552. Henzalmann, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Askerlik Yükümlüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

_____, “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. Elizabeth Alizabeth A. , İstanbul 2000, ss. 68-77.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 66-88.

_____, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler. Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, c. X/ sy. 14 (1980-81), ss. 1-91.

_____, “Tımar”, *EF*, c. X, Leiden Brill 2000, ss. 502-507.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna’da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

Jennings, Ronald C., “Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler”, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 429-442.

Kafadar, Cemal, *Kim var imiş biz burada yağ iken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu İki Cihan Âresinde*, çev. Ceren Çıkm, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.

Kaldy-Nagy, Gyula, “The Conscription of Müsellem and Yaya Corps in 1540”, *Hungaro-Turcica Studies in Honour of Julius Németh*, ed. Gyula Kaldy-Nagy, Lorand Eötvös University, Budapest 1976, ss. 275-281.

_____, “The First Centuries of the Ottoman Military Organization”, *Acta*

Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, c. XXXI/ sy. 2 (1977), ss. 147-183. Erişim: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/23682672?uid=3739192&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21104456928707> (13.08.2014)

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, *Söğütten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 397-406.

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007.

Koç, Yunus, “Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, *Bilg*, sy. 35 (Güz 2005), ss. 229-243. Lewis, Bernard, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, Cep Kitapları, çev. Ünsal Oskay, İstanbul 1997.

Lowry, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

Özünlü, Emine Erdoğan, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III/ sy. 11 (2010), ss. 238-244. Erişim: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/erdogan_emine.pdf

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB, Ankara 1993.

Rosetti, R., “Notes on the Battle of Nicopolis (1396)”, *The Slavonic and East European Review*, c. XV/ sy. 45 (1937), ss. 633-635. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/4203281>.

Şakul, Kahraman, “Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, *TALİD*, c. I/ sy. 2 (2003), ss. 529-571.

_____, *Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Şayın, Cevat - Yıldız, Gültekin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Uyar, Mesut - Erickson, Edward J., *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, c. I, TTK, Ankara 1995.

Vryonis, Speros, “Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi”, *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 517-554.

Wilson Peter, “Eski Rejimde Savaşlar 1648-1789”, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, ed. J. Black, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, ss. 76-103.

Witteck Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul-Ankara 1984.

Yaltkaya, Şerafettin, “İlhaniler Devri İdari Teşkilatına Dair Nasireddin Tûsî'nin Bir Eseri”, *THİTM*, c. II, 1939, ss. 7-19.

Yaman, Ahmet, “Savaş”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 189-194.

Yeşil, Fatih, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2009.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.

Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Seferi Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.